

ADAM SMITH'İN DİLLERİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİNİN AHLAK VE İKTİSAT ÜZERİNE GÖRÜŞLERİYLE BAĞLANTISI

Gökhan MURTEZA*

ÖZET

Bu makalenin amacı, yaygın olarak klasik iktisadın kurucusu olarak tanınan Adam Smith'in daha az bilinen çalışmalarından birine, dil üzerine yazdığı denemesindeki görüşlerine ışık tutmaktır. Bu aynı zamanda, Smith'in sadece iktisat ve ahlak alanında kendini sınırlamamış çok yönlü bir düşünür olduğunu da gösteren iyi bir örnektir. Bunun için ilk bölümde, Smith'in dil, edebiyat ve retorik alanlarıyla yaşam boyu ilgilenmiş olduğunu gösteren biyografik ayrıntılara değinilmiştir. İkinci bölümde, 18.yy düşünce dünyasında dil sorunlarının ön plana çıkması ve Smith'in dilin oluşumu ve gelişimi hakkındaki kısa denemesinin de aslında çağın bu ruhunu yansıtan bir çaba olduğu vurgulanmıştır. Üçüncü bölüm, Smith'in "Dillerin İlk Oluşumları ile Orijinal ve Birleşik Dillerin Farklı Özellikleri Hakkında Düşünceler" isimli denemesinde yer verdiği fikirlerin etraflı bir özetine ayrılmıştır. Son bölümde ise Smith'in dil hakkındaki görüşlerinin, iktisat ve ahlak alanındaki görüşleriyle bağlantısının kurulabileceği kimi noktalar kısaca vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adam Smith, artzamanlı dilbilim, dilin oluşumu, dilin evrimi, iktisat, ahlak

(Adam Smith's Considerations Concerning The Formation and Development of Languages and Its Connection to his Moral and Economic Thought)

ABSTRACT

The purpose of this article is to shed light on Adam Smith's –widely recognized as the founder of classical economics- one of the lesser known works, the views in his essay on language. This is also a good example which shows that Smith was a versatile thinker not having restricted himself to only economics and ethics. Therefore, in the first part, biographical details suggesting that Smith dealt with the fields of literature and language throughout his life, are mentioned. In the second part it is emphasized that language problems coming into prominence in the intellectual world in 18th century and Smith's brief essay on the formation and development of language are in fact an effort to reflect the spirit of the age. The third chapter is devoted to a detailed summary of the ideas contained in his "Considerations Concerning The First Formation of Languages, And The Different Genius of Original And Compounded Languages". In the last part, some points which can relate Smith's considerations on language to his views on the fields of economics and ethics, are briefly highlighted.

Keywords: Adam Smith, diachronic linguistics, formation of language, evolution of language, economics, morality

* Kırklareli Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi

1. Giriş

Adam Smith denilince akla ilk gelecek alan iktisattır. Bir iktisatçı olarak Smith, tarihin en etkili ve ünlü simalarındandır. Ancak onun ilk ve ömür boyu sürmüş olan bir diğer ilgisinin dil ve retorik konuları olduğunu pek az kişi bilmektedir. Oysa Smith, yaşadığı dönemdeki entelektüel çevreler ve akademi içinde, ilk olarak yaptığı dil ve retorik çalışmaları ile kendine yer edinmiştir. Bugün elimizde bu konudaki çalışmalarından ve verdiği derslerden geriye kendi rızasıyla bırakmış olduğu fazla bir şey kalmamış olmasına rağmen¹ yaşamöyküsüne ilişkin ayrıntılar ve tanıklıklar bu konular üzerine ömrü boyunca uzun bir mesai harcadığını bize açıkça gösterir niteliktedir. Üstelik edebiyat alanındaki çalışmaları, öyle görünüyor ki en azından metodolojik olarak dönemi için oldukça özgündür ve dolaylı şekilde de olsa günümüz üniversitelerindeki İngiliz Edebiyatı kürsülerinin tarihsel temellerinden birini teşkil etmiştir.² Zira 1748'de Edinburgh'da seçkin bir izleyici kitlesine verdiği halka açık "Retorik ve Edebiyat Dersleri"ni bitirdikten sonra aldığı davetle Glasgow Üniversitesi'ne giden Smith'in yerine Edinburgh'da bu dersleri aynı adla, ilk izleyicilerinden biri olan Hugh Blair vermeye devam etmiştir. Blair, 1760'da Edinburgh Üniversitesi'nde açılan ilk Retorik ve Edebiyat Kürsüsüne başkan atanmıştır. Bu kürsü sonradan dünyadaki ilk İngiliz Edebiyatı Kürsüsü haline gelecektir.³

Smith'in akademik dünyada üstlenmiş olduğu ilk resmi görev de 1751 yılında çalışmaya başladığı Glasgow Üniversitesi'ndeki Mantık ve Retorik kürsüsü profesörlüğüdür.⁴ Smith'in burada işe alınmadan önce kendisi ile yapılan mülakatta "De origine idearum" (Tr. İdelerin kaynakları üzerine) adında bir sunum yaptığı da kayıtlara geçmiştir.⁵ 1752'de ise üniversitede bir edebiyat topluluğu kurulmasında yardımcı olmuş ve bu topluluğun

¹ Bunun en büyük sebebi Smith'in ölümünden sonra yakın arkadaşlarına, kendisine ait olan tüm el yazmalarını imha etmelerini vasiyet etmiş olmasıdır. Bu konudaki özel hassasiyeti ve arkadaşlarının onun son isteğine olan saygı ve bağlılıkları da vasiyetin tam olarak gerçekleştirilmesine sebep olmuştur. Sonradan "Retorik ve Edebiyat Dersleri Notları" ismiyle yayınlanan eseri ise Smith'in derslerine girmiş olduğu düşünülen kimliği belirsiz iki ayrı öğrenci tarafından tutulmuş notların derlemesidir. Bu notlar 1958'de rastlantı eseri bir müzayedede keşfedilmiş ve ancak 1963 yılında basılabilmıştır. Notları tutanların kim olduğu ortaya koyulamamışsa da notların otantikliği hakkında şüphe götürmeyecek pek çok delil vardır. Adam Smith, *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, ed. J. C. Bryce, A. S. Skinner, Liberty Fund, 1985, s.1-5.

² Franklin E. Court, "Adam Smith and the Teaching of English Literature", *History of Education Quarterly*, Vol. 25, No. 3, 1985, s.225-226.

³ Smith, *Lectures*, s.8

⁴ A.g.e., s.9

⁵ A.g.e., s.23. 'De origine idearum sunumunun "metninin kendisi elimize ulaşmadığı için içeriğinin ne olduğuna ilişkin ancak bazı tahminler yürütmemiz mümkün olabiliyor. Örneğin idea derken neden bahsettiğine ilişkin bir bilgimiz yok" diye hatırlatıyor kitabın editörleri.

toplantılarında konuşmalar ve okumalar yapmıştır.⁶ Yine yayınlanan ilk makalesi de semantik konular üzerinedir.⁷

Smith'in *Dillerin İlk Oluşumları ile Orijinal ve Birleşik Dillerin Farklı Özellikleri Hakkında Düşünceler* adlı makalesi ise ilk olarak 1761 yılında *The Philological Miscellany* adlı derlemede basılmıştır. Bu derleme aslında dil ve retorik konusunda önceden yazılmış olan bazı Fransızca makalelerin İngilizce bir çeviri-derlemesi olarak düşünülmüştür. Smith'in makalesi derlemede ilk kez basılan tek eser olmuştur. *The Philological Miscellany Volume 1* ismiyle basılmış olan eserin devamı gelmemiştir. Smith'in eserle ve bu eseri basanlarla bağlantısı hakkında da tatmin edici bir bilgi mevcut değildir.⁸ Ancak Smith'in kendi makalesine yaklaşımı hakkında bilgi sahibiyiz. 1761'de basılan bu eserinin bir derlemede unutulup gitmesine gönlü elvermemiş, yayıncısından bu makalesinin kendisini İskoçya (ve hatta İngiltere'deki) entelektüel çevrelere ilk kez tanıtan ahlak felsefesi üzerine eseri *The Theory of Moral Sentiments*'in 1767'deki üçüncü baskısına bir ek olarak koyulmasını talep etmiştir.⁹ Adam Smith'in öğrencisi ve biyografisini yazan ilk kişi olan Dugald Stewart da bize Smith'in dil üzerine yazdığı bu makalesine "büyük önem atfetmiş" olduğuna ilişkin tanıklığından bahseder ve yazmış olduğu kısa biyografide *Theory of Moral Sentiments*'la birlikte bu makaleye ilişkin de özel bir bölüm ayırır.¹⁰

Smith'in dil üzerine görüşleri, bize tam bir dil teorisi sunmasa da, dilin kaynağı, doğası ve işlevleri hakkında belirli varsayımlar ortaya koymaktadır. Aynı zamanda daha iyi bilinen diğer eserleriyle ilginç bağlantılar ortaya çıkarıp ahlak ve iktisat üzerine yazmış olduğu eserlerinde geri planda kalmış olan epistemolojik altyapıyı anlamamızı sağlayacak ipuçları sunuyor gibi görünür. Smith'in iktisat ve ahlak dışında dil üzerine de düşünceler üretmiş olmasının sebeplerinden biri de içinde yaşadığı dönemde dil felsefesi ve teorisinin yeni ve popüler bir konu olmasıdır. Smith'in bu konudaki kendi fikirlerini biraz daha iyi anlamamızı sağlayacak bir arka plan oluşturmak açısından 17. ve 18. yüzyıllarda dil felsefesi adına ortaya çıkan gelişme ve tartışmalara çok kısaca bir değinmekte yarar vardır.

⁶ A.g.e., s.12

⁷Bu, 1755'de kurulmasına da yardımcı olduğu Edinburgh Review'un ilk sayısında, Samuel Johnson'un o sıralar yeni basılmış olan "Sözlük"ü hakkındaki bir değerlendirme yazısıdır. Bu değerlendirmesinde Smith, kelimelerin sistematik ayrımları ve kullanımları üzerine yoğunlaşmıştır, örnek olarak da *Sözlük*'ten *fakat* (but) ve *nükte* (humour) kelimelerini seçmiştir. Adam Smith, *Essays on Philosophical Subjects*, ed. W. P. D. Wigthman, J. C. Bryce, Liberty Fund, 1982, s.232-41

⁸ Smith, *Lectures*, s.26-27.

⁹ Richard B. Sher, *Early Editions of Adam Smith's Books in Britain and Ireland 1759-1804; A Critical Bibliography of Adam Smith*, ed. Kite Tribe, Mizuta Hiroshi, Pickering&Chatto, 2002 içinde, s.14.

¹⁰ Dugald Stewart, *An Account of the Life and Writings of Adam Smith; Essays on Philosophical Subjects*, ed. W. P. D. Wigthman, J. C. Bryce, Liberty Fund, 1982 içinde, s.292

2. 17. yüzyıldan 18. yüzyıla Dil Felsefesinin Temel İzleklerine Kısa Bir Bakış

17.yy, dil konusundaki yaklaşımların felsefede kendini daha belirgin şekilde göstermeye başladığı bir yüzyıl olmuştur. Marcelo Dascal, bu yüzyıldaki dil felsefesinin temel izleklerinin ve bu izleklerdeki değişimin Smith'le ilişkisi içinde güzel bir anlatısını bize sunmaktadır. Biz de burada Dascal'ın katıldığımız bu tespitlerinin bir özetini aktarmaya çalışacağız. Marcelo Dascal'a göre, 17.yy dil felsefesinin temel izleği, Locke'un dil ve zihin arasındaki ilişkiye işaret eden *Deneme*'si ile Leibniz'in buna karşı yazmış olduğu *Yeni Deneme*'sinin bu bağlantıyı çok daha ileri taşıyarak "dillerin zihnin aynası" olduğunu söylemesi arasında ortaya çıkan gerilimde belirlenmiştir.¹¹

Dascal'a göre, 17.yy'da, dil konusunu, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* isimli eserinin 3. Kitabını tamamen buna ayırarak resmi olarak felsefi bir mesele haline getiren ilk filozof Locke olmuştur. Çok genel bir tasvir verecek olursak, Lockeçu teoriye yakın ya da onunki altında toplayabileceğimiz görüşe göre, bilginin oluşmasında dil değil zihin temel fenomendir ve "dibilimsel olan nihayetinde zihinsel olanla açıklanmalıdır, çünkü zihinsel olan 'temel', dilsel olan ise 'türetilmiş'tir."¹² Bu görüş, zihin-dil ilişkisi ile ilgili olarak 17.yy'dan 18.yy'a geçişte temel olmaya devam etmiş ve yaygın kabul görmüş bir yaklaşımdır. Ancak dil-zihin ilişkisi konusundaki görüşleriyle azınlıkta kalan ikinci bir grup düşünür daha vardır. Bunlar da, düşüncelerinin tam ve veciz ifadesini Leibniz'in dil felsefesinde bulmuş, dile yapısal denilebilecek şekilde yaklaşan bir gruptur. Leibniz, dillerin zihnin aynası olduğunu söylemiş ve daha da ileri giderek dilin sadece zihnin fikirlerini bir başkasına iletmede değil, bu fikirlerin oluşumunda da etkili olduğunu iddia etmiştir.¹³

Yine Dascal'ın belirttiği gibi, 18.yy'ın ortalarına doğru bu denge değişmeye başlamıştır. Öncelikle, "dil'in önemi artık epistemolojik olarak marjinal bir konu olmaktan çıkmıştır."¹⁴ Yine bu dönemde, dil-zihin ve bilginin ilerletilmesi arasındaki ilişkiyi en iyi anlatan denemelere ödüller verilmeye başlanması ve bu tür yarışmalara dönemin en önemli düşünürlerinin katılmaları da bir tesadüf değildir. Örneğin Berlin Bilimler Akademisinin 1769'da konu üzerine açtığı bir yarışmayı Herder kazanmış, Rousseau ise meseleyi toplumsal incelemelerinden birine konu etmiştir.¹⁵ Bu listeye eklenebilecek pek çok isim arasına, yine Berlin Akademisi

¹¹ Mario Dascal, *Adam Smith's Theory of Language*, s.80-81; Cambridge Companion of Adam Smith içinde. Locke'un söz konusu eserinin orijinal ismi *Essay Concerning Human Understanding*, Leibniz'in eserinin orijinal ismi ise *Nouveaux Essais Sur L'Entendement Humain*'dir.

¹² A.g.e., s.81

¹³ A.g.e., s.82

¹⁴ A.g.e., s.84

¹⁵ A.g.e., s.87. Herder'in denemesinin ismi "Dilin Kökeni Üzerine İnceleme"dir, Rousseau'nun konuyu ele aldığı söylevi ise "İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökenleri" dir. Eserlerin orijinal isimleri için bkz. 16.dipnottaki açıklama.

ödülünü Herder'den on yıl önce 1759'da "*Dilin Fikirler Üzerindeki Etkisi Hakkında*" denemesiyle almış olan bir diğer Alman Johann David Michaelis, "*İnsanların Fikirlerini İfade Etmede Kullandıkları Farklı Araçlar*" isimli ünlü ve etkili denemesiyle Fransız Maupertuis ve yeni seküler yaklaşımlara karşı öne sürdüğü yaradılışçı dil teorisiyle Alman din adamı Johann Peter Süßmilch konulabilirler.¹⁶ Böylece bir önceki yüzyılın evrensel dil ve gramer benzeri dilsel merakları geri planda kalırken, "dilin kökeni hakkındaki soruşturmalar gibi diğerleri ise moda hale gelmiştir."¹⁷

Yine 17.yy'dan 18.yy'a geçişte demin sözünü ettiğimiz dengelerin değişmesindeki ve zihin-dil-bilgi ilişkisi tartışmasına "dillerin kökeni" araştırması içinde çözümler aranması geleneğinin başlamasındaki kırılma noktası olarak Dascal, bize, Condillac örneğini vermektedir. Fransız filozof, *Essai sur L'origine des Connaissances Humaines* adlı eserinde, zihnin tüm işlemlerini algıdan akıl yürütmeye kadar detaylı şekilde incelemeye ve "göstergebilimsel sistemlerimizin gelişmesiyle ilişkili bir soruşturma" gerçekleştirmeye çalışmıştır.¹⁸ Dascal'a göre, bu eser, dilin gelişiminde, haklarında bilgi sahibi olunmayan tarihsel dönemlere, mantıksal bir yeniden inşa yöntemiyle yaklaşması ve doğüstü sebepler yerine zihin ve dilin "doğal kökeni" ve "doğal tarihi"ni araştırmaya ağırlık vermesi açısından, sonradan pek çoklarının takip edilen klasik bir araştırma modeli haline gelmiştir. İşte Smith'in dil hakkındaki makalesi de bu tarza girmektedir.¹⁹

18.yy aydınlanma düşüncesi, tüm bu tartışmaların ışığı altında, insanın antropolojik kökeni hakkında fikirler yürütmeyi bir merkez olarak belirlemiş gibi görünür.²⁰ İnsana özgü olan iki yetenek, yani düşünme ve toplumsallığın kökenlerinin ve bunların ortaya çıkmasını sağlayan temel olarak dilin tarihinin dikkatli bir araştırmasının bize aynı zamanda evrensel tarihin gelişim çizgisini anlamamızda da yardımcı olacağı varsayımı bu dönemde yaygındır. Lia Formigari, 18.yy'daki dilin doğası ve işlevi tartışmalarının çevresinde toplandığı iki önemli temanın düşünme ve dil arasındaki ilişki ile dil ve toplum arasındaki ilişki olduğunu belirtiyor ve ikinci temanın bu dönemde ortaya çıkan antropolojik yaklaşım aracılığıyla dilin doğal tarihi araştırmaları içinde ele alındığını vurguluyor.²¹

Smith'in dil üzerine yazdıklarında çağının belirlenimlerini yansıttığı ve güncel tartışmalara bir nevi kendi cevabını verme çabasında olduğu göz önünde bulundurulursa, aslında süregelen bu tartışmaları elinden geldiğince izlediğini düşünmek aşırı bir yorum olmayacaktır. Gerçi dil

¹⁶ Robert Thomas Clark, *Herder, His Life and Thought*, University of London Press, England, 1969, 2bs., s.130. Bu dönemde dil konusuyla ilgilenen yazarların eserlerinin orijinal isimleri ve bir miktar daha detaylı bir listesi bu eserin aynı ve ilerleyen sayfalarında bulunabilir. Dascal da, Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'nde dönemin böylesi canlı ve yoğun bir tartışma konusu hakkında sessiz kalmasının çağdaşları Herder ve Hamann tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş olduğunu aktarıyor. A.g.e., s.84

¹⁷ Dascal, a.g.e., 84

¹⁸ A.g.e., s.85

¹⁹ A.y.

²⁰ Lia Formigari, *Language and Society in The Late Eighteenth Century*, Journal of the History of Ideas, Vol. 35, No.2, 1974, s.275

²¹ A.g.e., s.276

hakkındaki düşüncelerinde, yalnızca Rousseau'nun *Eşitlik Üzerine* olan söylevine gönderme yapmıştır.²² Tabii Rousseau da eserinde Condillac'a gönderme yapıyordu. Bu açıdan Smith'in tartışmanın temellerinden haberdar olduğu kesindir. Yazdığı bir mektupta ise kendisini dil konuları hakkında "düşünmeye iten ilk eser"²³ olarak Girard'ın *Les Vrais Principes de La Langue Française*'inin (Tr. Fransız Dilinin Gerçek İlkeleri) ismini anmaktadır. Yine mektubunun sonunda Diderot'nun *Encyclopédie*'sinde yer alan dilbilgisi hakkındaki maddelerin kendisine "büyük keyif vermiş olduğuna" da değinir.²⁴

Dil sorunları Smith'in hemşerileri olan entellektüeller için de ayrı bir önem arz ediyordu. Chris Berry'ye göre, bu dönemde İskoçlar, üslup, retorik ve dil konularının hepsine yazılı ve sözlü olarak yoğun mesai harcamışlardır, "zira Londra ve Paris gibi revaçta kültür merkezlerinin yanında taşralı görünmek istememişlerdir."²⁵ Berry, bunun 18.yy İskoçya'sında ortaya çıkmış sayısız kulüplerin kurulmasının temelinde yatan güdü olduğunu da belirtir ve bu kulüplerin en ünlülerinden birinin *The Select Club* olduğunun altını çizer.²⁶ Bu kulübün önde gelen üyeleri arasında Adam Smith de vardır. *The Select* kısa adıyla ünlenmiş olan kulübün tam ve orijinal ismi olan *The Select Society for Promoting the Reading and Speaking of the English Language in Scotland (İskoçya'da İngiliz Dilini Okuma ve Konuşmayı İlerletmek İçin Seçkinler Kulübü)* de bu yönelimin merkezietini açıklar niteliktedir.²⁷

Smith'in dil üzerine düşüncelerinde ele aldığı konu, ne Rousseau'nun *İkinci Söylev*'inde ilgilenmeyip hevesli olan başkalarına bırakmış olduğunu söylediği dilin mi yoksa toplumsal yaşamın mı önce geldiği sorusudur²⁸, ne de dilin gerçek kökeni nedir sorusuna cevap bulma arayışıdır. Smith'in asıl meselesi, insanlar tarafından konuşulan dilin farklı kısımlarının nasıl evrimleştiğini anlamaktır. Şimdi onun bu soruya verdiği ayrıntılı cevaba bakalım.

3. Smith'in Dil Üzerine Düşünceleri

Adam Smith'in dil konusundaki görüşlerini içeren başlıca yazısı *Dillerin İlk Oluşumları ile Orijinal ve Birleşik Dillerin Farklı Özellikleri Hakkında Düşünceler* isimli denemesidir. Bu deneme, insanların dili,

²² Adam Smith, *Considerations Concerning The First Formation of Languages and The Different Genius of Original and Compounded Languages*, s.205; Adam Smith, *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, ed. J. C. Bryce, A. S. Skinner, Liberty Fund, 1985 içinde

²³ Adam Smith, *The Correspondence of Adam Smith*, ed. E.C. Mossner, I. S. Ross, Liberty Fund, 1987, s.69

²⁴ A.y.

²⁵ Christopher J. Berry, *Adam Smith's Considerations on Language*, *Journal of History of Ideas*, Vol. 35, No. 1, 1974, s.130

²⁶ A.y.

²⁷ A.g.e., s.131

²⁸ Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki, Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev. R. Nuri İleri, Say Yayınları, 2010, 11.bs., s.115.

ihtiyaçları doğrultusunda ilk oluşturdukları zamandaki en somut göstergesel halinden en soyut fikirleri ve bağlantıları iletir hale nasıl getirmiş olduklarının varsayımsal bir anlatımını içermektedir. Yine Antik diller olan Yunanca ve Latince'yi, doğal gelişimi içinde evrimleşmiş orijinal dillere; Fransızca ve İtalyanca gibi modern dilleri ise tarihsel koşulların dayatmasıyla oluşmuş birleşik dediği dillere örnek olarak verir.²⁹

Smith'in denemesinde, dil ile zihin bağlantısına açıkça ve doğrudan değinilmemekle birlikte, dilin insan zihninin ürünü olan düşünceleri aktarmada somuttan soyuta doğru aşamalı olarak nasıl evrildiğine ilişkin bir kavrayış geliştirme çabası göze çarpmaktadır. Smith'e göre, dilin bazı öğeleri, onun insanlar tarafından ilk kullanıldığı zamanlardan itibaren mevcuttur, kimi diğer öğeleri ise zaman içerisinde gelişmiştir. Smith, bu sonuca hem mantıksal çıkarım yoluyla varır hem de bu çıkarımların doğruluğunu antik dillerdeki öğeleri ayrıntılı bir şekilde inceleyerek kanıtlamaya çalışır. Denemesi boyunca dilin gelişim çizgisini genel olarak soyutlamaya duyulan ihtiyaç çevresinde ele almaktadır. Smith, dilin bu gelişim çizgisini hem isimler hem de fiiller üzerinden inceler. Şimdi, en başa dönelim ve Smith'in anlatımını, konuyu daha açıklayıcı hale getirmek için daha ayrıntılı bir şekilde ele alalım.

Smith, ilk ortaya çıkışında, dilin en somut ihtiyaçların ifadesi ile sınırlanmış olması gerektiğini düşünür:

"Belirli nesnelere işaret etmek üzere belirli isimlerin atanması, yani varlık belirten isimlerin kuruluşu büyük ihtimalle dilin oluşumuna doğru atılmış ilk adımlardan biridir. İnsan toplumundan uzakta beslenip büyütülmüş ancak konuşma öğretilmemiş iki vahşi, karşılıklı isteklerini birbirlerine anlaşılır kılmak için çabalarken böyle bir dili, belirli nesnelere işaret etmek istediklerinde bazı sesler çıkarmak yoluyla doğal olarak oluşturacaklardır. Bu şekilde sadece en aşina oldukları ve en sık bahsetmek istedikleri nesnelere için atanmış belirli isimler olabilecektir.... Sonrasında, bu vahşilerin tecrübe ettikleri çevre genişlediğinde ve içine düştükleri durumların gerekliliği onları ... başka şeylerden bahsetmeye zorladığında, bu yeni nesnelere her birine de ilk karşılaştıkları benzer nesnelere ifade ederken kullanmaya alışık oldukları aynı isimleri vereceklerdir doğal olarak."³⁰

Dili icat eden bu ilk vahşiler, Smith'e göre öncelikle kendi yaşam alanlarında bulunan sınırlı sayıdaki varlığı isimlendirerek işe başlamışlar

²⁹ Smith, *Considerations*, s.222-3

³⁰ A.g.e., s.203 Retorik ve Edebiyat üzerine yazılarını derleyen editörlerin verdiği bilgiye göre, *varlık-belirten-isim* ve *sıfat-belirten-isim* gibi dilbilgisel ifadeler, Smith'in Latince'deki *nomen adiectivum* ve *nomen substantivum* ayrımını göstermeye çalışmasından ileri gelmektedir. İngilizcede 15.yy'a kadar *noun adjective* ve *noun substantive* olarak karşılanan bu ayrım, nihayetinde yerini adjective (sıfat) ve noun (isim) kelimelerine bırakmıştır. Smith, *a.g.e.*, s.205, dipnot.

ancak koşulların dayatması ile daha geniş alanlara yayıldıkça, buralardaki benzer varlıkları da ilk gördükleri ile aynı şekilde adlandırma eğiliminde olmuşlardır. Bu durum cins ve türlere verilen genel isimleri ortaya çıkarmıştır ki, bu da aslında dilde gerçekleşen ilk soyutlama faaliyetidir.

Sınıflandırmada, hem birbirine benzer şeyleri ilişkilendirmek hem de öyle olmayanları ayırmak için gereken dilsel öğeler, sıfatlardır. Smith, sıfatları "bir niteliği niteler olarak düşünülen ya da ... belirli bir özne ile tamamlanan kelimeler olarak"³¹ betimler. Ancak sıfatların kendileri ile onlardan türetilmiş olan isim-sıfatlar arasında da bir derece farkı vardır. Örneğin yeşil ve mavi gibi sıfatlar, dış dünyadaki nesnelere algılanmaları ve karşılaştırılmaları açısından somut olsalar da, bunlardan türetilmiş ancak dış dünyada algısal karşılıkları olmayan "yeşillik ve mavilik gibi kelimeleri uydurmak çok daha fazla bir soyutlama çabası gerektirmiş"³² olmalıdır.

"Bu isimlendirmeyi ilk bulan kişi niteliği ait olduğu nesneden ayırmış ve bu nitelik olmadan da varlığını sürdürebilme kabiliyetine sahip bir nesneyi tasarlamış olmalıdır. Böylece en basit isim-sıfatların bulunuşunda bile farkında olduğumuzdan daha fazla metafizik temel vardır."³³

Benzer şekilde, Smith'e göre, dillerin ilk oluşumlarında, farklı tözlerin farklı niteliklerine işaret etmek için kullanılan bir diğer yöntem daha olmuştur. Bu da varlık belirten isimlerin, farklı niteliklerine bağlı olarak bir takım ekler almaları durumudur. Bu durum öncelikle nesnelere işaret eden isimlerin özellikle cinsiyet ayrımlarının ya da bu ayrımın olmadığı belirtilmesinde kullanılmıştır. Smith burada, Latince'den *lupus* ve *lupa* ile bu ayrımın olmadığına ilişkin de *forum* ve *pratum* gibi örnekler verir. Böylece Smith'e göre, hem cinsiyet hem de cinsiyet yokluğunun, ait oldukları belirli tözleri tanımlayıcı, onlardan ayıramaz nitelikler olarak düşünülmeleri ve "bu belirli nitelik türünü ifade eden herhangi bir genel ve soyut kelimeye nazaran, varlık belirten isimlerdeki küçük bir değişiklikle ifade edilmeleri daha doğal olmuştur."³⁴ Ancak isimlere getirilen çekim ekleri, varlıkların niteliklerini belirtmede işe yarıyor olmalarına rağmen, bunların neredeyse sonsuz çeşitlilikteki nitelikleri ifade etmede isimleri asıl biçimlerini kaybetmeden önemli bir takım varyasyonlara uğratmaları da imkânsızdır. Bu yüzden bu yöntem sıfatların icadının gerekliliğinin önüne tamamen geçememiştir. Ancak sıfatların da kendilerinden sonra gelen isimlerin aldığı cinsiyet eklerini almalarına sebep olmuştur. Böylece de Latince'de büyük erkek kurt ile büyük dişi kurt, *magnus lupus* ile *magna lupa* olarak hiçbir gerek yokken, Smith'e göre, sadece "insan kulağına doğal olarak hoş gelen ses benzeşimleri ve belirli türdeki kafiyeler uğruna", sıfatın da çekim eki almasıyla kullanılır; oysaki "cinsiyetin sıfat belirten bir isme ait olması pek

³¹ A.y.

³² A.g.e., s.206

³³ A.g.e., s.207

³⁴ A.y.

de uygun değildir".³⁵ Zira Smith'in söylemeye çalıştığı gibi hiçbir sıfat aslında bir başka sıfatı niteleyemez.

İnsanlar, varlık belirten isimlerin çekim eklerini değiştirme yoluyla, nasıl bir süreliğine de olsa sıfat ihtiyacından uzak durmayı başarmışlarsa, benzer uygulamalarla, Smith'e göre, edatların icadından kaçınmayı da belli bir süreliğine başarmışlardır.³⁶

Smith'e göre, edatlar aracılığıyla belirtilen türde ilişkileri Latince'de olduğu gibi ifade etmek, hiçbir soyutlama çabası gerektirmez. Zira burada durum, bir ilişkiden başka bir şeye işaret etmeyen özgün bir kelime ile değil de, bağıntılı terimdeki bir değişiklik ile ifade edilmiştir. Bu da, niteliklerin dış dünyada varlıkların kendisiyle bütün olmaları kadar doğal bir durumu yansıtmaya eğilimindedir. Oysaki modern dillerde ortaya çıkan edatlar, salt olarak bir ilişkiyi ifade etmek üzere icat edilmişlerdir. "Bir ilişki, kendi içinde, bir nitelikten daha metafizik bir şeydir" ve "nitelikler neredeyse her zaman, duyu organlarımızın nesneleryken, ilişkiler asla böyle değildirler".³⁷ İlişkisini kurdukları olay ve nesnelere bağımsız ideleri işaret ediyor olmalarını sağlayan bir soyutlamayı gerektirdikleri ve dahası bu ilişkiyi, diğer tür ilişkilerden de ayırmsayabilecek hatırı sayılır bir karşılaştırma ve genelleme çabası olmaksızın ortaya koyulamayacakları için edatların icadı, varlık ve sıfat belirten isimlerden çok daha zordur, bu yüzden Smith'e göre, "en son icat edilenler de muhtemelen onlardır".³⁸

Ancak dilin, edatlardan daha soyut ve daha metafizik olan bir diğer ögesi daha bulunur. Bunlar sayılardır. Modern dillerdeki kullanımlarının getirmiş olduğu alışkanlıkla, bu kelimelerin "muhtemelen insan zihninin biçimlendirme kabiliyeti olan en ince ve en rafine soyutlamaları ifade ettiklerini"³⁹ pek aklımıza getirmeyiz. Bu aşamada Smith, dünyanın kimi uzak köşelerinde yeni keşfedilen ülkelerdeki vahşi uluslara ilişkin anlatılanları örnek verir ve bunların da dillerinde üçten fazla sayıya işaret edecek yeterliliğin olmadığını bir yerlerden okuduğunu hatırladığını söyler.⁴⁰

³⁵ A.g.e., s.209

³⁶ A.g.e., s.210

³⁷ A.g.e., s.209

³⁸ A.g.e., s.212

³⁹ A.g.e., s.214

⁴⁰ Vahşi yerlilerin dillerindeki soyutlama gücüne ilişkin benzer bir örnek, Smith'in kütüphanesinde de bir kopyası olan İngiliz filozofu John Locke'un ünlü *Deneme*'sinde vardır: "Konuştuğum kimi Amerikalıların (aslında yeterince akıllı ve çabuk kavrayışlıydılar) bizim gibi 1000'e kadar sayamamaları ve 20'ye ulaşabildikleri halde o sayının seçik bir idesine sahip olamamalarını şimdi anlıyorum. Ticaret ve matematikten habersiz basit yaşam ve yoksulluklarının gerektirdiği kadarını karşılayan ve oldukça kısır dilleri yüzünden...büyük sayılardan söz ettikleri zaman sayamadıkları yerde kafalarındaki kulları gösterirlerdi. Bu da sanırım adlar konusundaki yoksulluklarından ileri gelmekteydi." John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I.-II. Kitap*, Çev: Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınları, Ocak 2007, 3.bs. Adam Smith'in kütüphanesindeki kitapların bir listesi ve buradaki Locke'a ilişkin girdiler için, *A Catalogue of the library of Adam Smith*, Ed. ve Giriş Yazısı: James Bonar, Macmillan and Co. , 1894, s.60.

Smith, varlık ve sıfat belirten isim türleri ile önceleri onların ekleri olarak işaret edilmeye çalışılırken zamanla soyutlama yoluyla kendileri birer özel kelimeye dönüşmüş olan edatlar ile sayılara ilişkin anlatısından hemen sonra, bu kez daha kısa ancak benzer bir hikâyenin fiiller için geçerli olduğundan bahseder. Fiiller de dilin ilk ortaya çıkışı kadar eskidirler ona göre ve ilk fiil türlerinin, öznesi olmayan, şahıssız fiiller olarak isimlendirilenler olması kuvvetle muhtemeldir.

“Bazı fiillerin yardımı olmaksızın hiçbir tür onaylama mümkün değildir. Bir şeyin olup olmadığı hakkında fikir belirtmeksizin konuşmayız hiçbir zaman. Dolayısıyla, onamamıza konu olan bir olaya ya da olgu durumuna işaret eden sözcüğün her zaman bir fiil olması zorunludur. Bir sözcükle bütün bir olayı ifade eden, nesne ya da fikirde hâlihazırda her zaman var olan kusursuz bir sadeliği ve birliği ifadede barındırabilen ve olayın onu oluşturan konu ve özelliklerinin kurucu öğelerinde hiçbir tür soyutlamaya ya da metafizik ayrıma gitmeyen şahıssız fiiller (impersonal verbs), icat edilen ilk fiil türleri olmalıdırlar. *Pluit*, (*yağmur yağıyor*); *ningit*, (*kar yağıyor*); *tonat*, (*şimşek çakıyor*); *lucet*, (*gün ışıyor*) vs., bunların her biri tam bir onamayı, tüm bir olayı, zihnin onu kendi doğası içinde anladığı şekliyle kusursuz bir sadelik ve birlik içinde ifade ederler.”⁴¹

Zamanla ihtiyaçlar ve gereksinimler ile şahıssız fiiller de metafizik öğelerine ayrılarak şahıslı hale gelmişlerdir ve Smith'e göre “onların ilk kullanım şekillerinin üçüncü tekil şahıs olduğunu varsaymak doğaldır”.⁴² Zira şahıs zamirleri olarak isimlendirilen *sen*, *ben* gibi sözcüklerin çocukların da kullanmayı en son öğrendikleri sözcükler olduğunu gözlemlemek mümkündür, “Kendinden bahseden bir çocuk, *Ben yürüdüm*, *Ben oturdum* yerine *Billy yürüdü*, *Billy oturdu* şeklinde konuşur.”⁴³ Ancak diğer şahıs zamirleri, özellikle de birinci tekil şahıs zamiri olan *ben* sözcüğünü kullanabilmek çok daha büyük karmaşıklıklar taşımakta ve çok daha ileri bir zihinsel soyutlama gerektirmektedir.

“*I (ben)* sözcüğü, fazlasıyla özel bir tür sözcüktür. Ne konuşursa konuşsun, kendisine bu şahıs zamiri aracılığıyla işaret edecektir. Bu yüzden de, *I* sözcüğü, mantıkçıların söylediği gibi, sonsuz çeşitlilikte nesnelere doğrulanabilme kapasitesine sahip genel bir sözcüktür. Yine de bu bakımdan diğer tüm genel sözcüklerden de ayrılır; zira doğrulanabildiği nesnelere diğerlerinden ayrımsanmalarını sağlayacak özel bir tür oluşturmazlar. *I* sözcüğü, *man* sözcüğünde olduğu gibi, kendilerine ait özel nitelikleri ile diğerlerinden ayrılan belirli bir sınıf nesneyi işaret etmez. Bir türün ismi olmaktan oldukça uzaktır, tam tersine kullanıldığı her

⁴¹ A.g.e., s.215

⁴² A.g.e., s.218

⁴³ A.g.e., s.219

yerde her zaman için belirli bir bireye, o sırada konuşmakta olan özel bir kişiye işaret eder.”⁴⁴

Yine de fiillerde ortaya çıkan tek zorluk, şahıs zamirlerinin olmaması değildir. Smith’in orijinal diller ya da ilkel diller olarak isimlendirdiği antik dillerde, en başta tıpkı isimlerde kullanılanlara benzer şekilde çekimler kullanılmış, hem zaman hem de sayılar, fiillerin çekimleri aracılığıyla gösterilmeye çalışılmıştır.⁴⁵

Fiil çekimlerindeki bu karmaşıklığın sadeleştirilmesi, hemen her dilde bulunan, biri varlık diğeri ise iyelik belirten iki fiil türünün, tüm çekim ve çatılarda yardımcı fiiller olarak kullanılması ile başarılmıştır.

“Her dilde, varlık belirten fiil olarak bilinen bir fiil vardır; Latince, *sum*; İngilizcede *I am*. Bu fiil özel bir durumun varoluşuna değil, genel olarak varoluş durumuna işaret eder. Bu sayede de, tüm fiillerin en soyut ve metafizik olanıdır; ... İcat edildiği zamanda da, edilgen sıfat-fiil ile birlikte kullanılması aracılığıyla diğer tüm fiillerin bütün zamanları ve kiplerine sahip olduğundan, tüm edilgen çatının yerine kullanılabilme ve bunların çekimlerine edatların çekim hallerine getirdikleri bir örnekliliği ve basitliği getirebilme kapasitesine sahipti.(...) Aynı şekilde tüm dillerde kullanılan ve iyelik belirten fiil olarak isimlendirilen bir diğer fiil daha vardır; Latince, *habeo*; İngilizcede, *I have*. Bu fiil de, fazlasıyla soyut ve metafizik doğaya sahip bir olaya işaret eder ve ... o da etkin çatının büyük bir kısmının ihtiyacını karşılar niteliktedir.”⁴⁶

Smith böylece, metafizik düşünme yoluyla basitleştirilen dillerin, soyutlamanın onların ilkelerinde ve yapılarında yarattığı bir karmaşıklığa sahip olurken, çekim ve hallerinde basitleştiklerini; tam tersi, çekim ve hal eklerinde karmaşıklık olan dillerin ise yapısal bir basitliğe sahip olduklarını söyleyen bir kural oluşturulabileceğini iddia eder.⁴⁷

Smith’e göre, dilin yapısındaki bu soyut ve metafizik gelişmeleri zorlayan ve sağlayan en önemli etken, tarihin belirli aşamalarında ortaya çıkan toplumsal karşılaşmalar ve karışmalar olmuştur. Farklı ulusların karışımının yol açtığı farklı dillerin birbirleriyle karışması bu sonucu doğuran şeydir. Bu sayede karmaşık hal ve çekim eklerine sahip olan antik dillerden, yapısı daha metafizik ve soyut hale getirilip eklerinin basitleştirilmesi başarılmış, birleşik modern dillere geçiş sağlanmıştır.

“Herhangi bir dilin çekimleri ve eklerinin karmaşıklığı, o dili, çocukluk çağından itibaren öğrenip konuşanlar için büyük bir sıkıntı doğurmaz. Bu dili konuşanların çok büyük bir kısmı, onu

⁴⁴ A.y.

⁴⁵ A.g.e., s.220

⁴⁶ A.g.e., s.221

⁴⁷ A.g.e., s.222

yaşamlarının çok erken bir döneminde, fark etmeden ve yavaş yavaş edindiklerinden, bu zorluğun nadiren farkına varırlar. Ancak iki ayrı ulus, fetih ya da göç yoluyla birbirlerine karıştıkları zaman, durum çok farklı cereyan eder. Bir diğeriyle konuşma zorunluluğu içinde olan her ulus, diğeri dilini de öğrenmeye mecburdur. Yeni bir dili öğrenen ve bunu temelleri ve ilkelerinden başlayarak ya da tecrübe ederek değil de ezberleyerek yapan bireylerin çoğu da, hallerin ve çekimlerin karmaşıklığı yüzünden fazlasıyla şaşkınlık yaşarlar. Böylece bunlar hakkındaki bilgisizliklerini gidermek için dilin kendilerine izin verdiği çarelerden yararlanmaya çalışırlar. Çekim hallerindeki bilgisizliklerini, doğal olarak edatların kullanımı ile gidereceklerdir"⁴⁸

Son olarak Smith, denemesinin son paragraflarında dilin icadı ile makine icadının belli bir ölçüde birbirlerine benzediklerini belirtir.

"Dil, temelleri ve ilkelerinde daha basit hale gelirken, aynı oranda yapısı da daha karmaşıklaşır ve bu durum makinelerde gerçekleşenle aynıdır. Genellikle tüm makineler, ilk icat edildiklerinde, çalışma ilkelerinde fazlasıyla karmaşıktırlar ve çoğunlukla yerine getirmeleri amaçlanan her bir hareket için belirli bir devim ilkesi vardır. Sonraki geliştiriciler, bu hareketlerin çoğunun üretilmesinde uygulanabilecek tek bir ilke olduğunu gözlemlerler; böylece makine giderek daha da basit bir hal alır ve daha az çark ve daha az devim ilkesi ile aynı sonuçları üretir. Dilde de, aynı şekilde, her isim durumu ve her fiil zamanı ilk olarak, sadece o işe yarayan ayrı özgün bir kelimeyle ifade edilmiştir. Ancak sonraki gözlemlerle, bir dizi kelimenin, bu sonsuz sayıdakilerin yerini alabileceğini ve dört ya da beş edatın ve yarım düzine fiilin antik dillerdeki tüm haller ve çekimlerin amacını gerçekleştirebileceğini keşfetmişlerdir."⁴⁹

Ancak Smith'in düşüncesine göre, icadın başlangıcındaki bu benzeşim, ortaya çıkardığı sonuçlarda bir benzeşim yaratmamıştır. Makineler basitleştikçe mükemmelleşmişler, ancak diller, Smith'e göre, daha kusurlu ve amaçları için daha uygunsuz hale gelmişlerdir. İlk olarak, dil "bu basitleştirme yüzünden lafın uzatıldığı, pek çok kelimenin kullanılmasının gerektiği bir hal almıştır".⁵⁰ İkincisi, önceden ekler oluşturulurken gözetilen analogi sevgisi ve ses benzerliği artık gözetilmediği için, "duyanların daha az zevk aldıkları bir hale"⁵¹ gelmişlerdir. Üçüncüsü, cümlenin öğelerinin nerede bulduklarının önemi olmaksızın birbirlerine kolaylıkla işaret edebilir oldukları çekim ekli dillere göre, kelimelerin cümle içinde kullanım yerlerini

⁴⁸ A.g.e., s.220

⁴⁹ A.g.e., s.223

⁵⁰ A.g.e., s.224

⁵¹ A.y.

belirli kılmalarından dolayı bu basitleştirme, sadece kulağa çirkin gelmekle kalmamış, bir dilbilgisel kısıtlama haline de dönüşmüştür. Bu yüzden de “uzun, zorlama ve monoton ifadeler”den oluşan diller yaratmıştır.⁵²

4. Dil hakkında düşüncelerinin Smith’in söyleminin geneliyle olası bağlantıları

Adam Smith’in dilin gelişimi üzerine görüşleri, pek çok açıdan içinde yaşadığı ve düşündüğü çağın ruhunu yansıtır niteliktedir. Öncelikle insanın toplumsal evrimiyle ilişkisine değinmeksizin ama buna paralel olarak geliştiğini düşündürecek şekilde anlattığı dilsel evrim süreci, daha önce de kısaca değindiğimiz, 18.yy’da görünür olmaya başlayan antropolojik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Smith, dilin tarihini, o yüzyıla kadar yazısız ve karanlık dönemler hakkında kendilerinden başka dayanılacak bir kaynak bulunmayan kutsal ve mitolojik metinleri referans almaksızın, mantıksal çıkarım yoluyla ve varsayımsal olarak anlatmaktadır.

“Varsayımsal tarih” (conjectural history) ifadesi, Smith’in öğrencisi Dugald Stewart’a aittir. Stewart bu kavramı, Smith’in biyografisinde tam da dil üzerine olan denemesinden bahsettiği yerde ortaya koyar. Stewart biyografisinin bu kısmında konuya, Smith’in dil üzerine yazdığı makalesindeki bir özelliğin, yani varsayımsal tarih ifadesinin işaret ettiği şeyin örneklerinin ahlak, siyaset ve edebiyat üzerine yazdığı diğer tüm eserlerinde de göze çarptığından bahsederek girmektedir.⁵³

Tıpkı dillerin en başta nasıl ortaya çıkmış olduklarına ilişkin elimizde tarihsel kanıtlar olmaması gibi, toplumların, yönetim biçimlerinin ve devletlerin refahının nasıl kurulduğuna, insanlar arasındaki ahlaki kuralların en başta nasıl gelişip yerleştiğine ilişkin de elimizde olgusal deliller bulunmaz. Stewart’a göre, Adam Smith, bilimden iktisada, ahlaktan dile kadar yazmış olduğu her alanda konunun tarihini anlatırken hep bu varsayımsal yöntemi izlemiştir.⁵⁴

Smith’in dilin oluşumu ve gelişimi üzerine anlatısının ahlak ve iktisat alanlarındaki daha bilinen görüşleriyle olan bağlantısına en ilginç yaklaşımlardan biri ise çağdaş bir akademisyenden gelmektedir. James Otteson, konu üzerine yazdığı makalesinde, bu bağlantıya girişi Smith’in varsayımsal tarih denebilecek bir ifadesi üzerinden yapar. Otteson’a göre, antik ya da modern tüm dillerin kuralları olması ortak bir özellikleridir. Kurallar sonradan yazılı hale getirilir, düzenlenir, değişikliğe uğratılır ve yeni nesillere öğretilirler, ancak asıl sorun onların nasıl ortaya çıkmış olduklarıdır. Otteson, Smith’in kullanımın kurallardan önce geldiğini düşündüğünü aktarır ve ilginç bir şekilde dillerin doğal bir süreç içinde oluşumlarından bahsettiğini söyler.⁵⁵ Smith denemesinde, kuralların örnekleri takip ettiğini vurgular ancak kurallar “ilk örneği ortaya koyanın

⁵² A.g.e., s.226

⁵³ Stewart, a.g.e., s.292-3

⁵⁴ A.g.e., s.294

⁵⁵ James Otteson, *Adam Smith's First Market: The Development of Language*, Journal of the History of Ideas, Vol. 19, No:1, 2002, s.71

böyle bir niyeti ya da öngörüsü olmaksızın ve genel bir kural oluşturma kastı bulunmaksızın gerçekleşmiş olmalıdır” der ve “genel kural, hissettirmeden ve dilbilgisi kurallarının çok büyük bir kısmının kaynağı olan analogi ile ses benzerliği sevgisi sonucu kendini yavaş yavaş geliştirmiş olmalıdır” diye ekler.⁵⁶

Otteson, Smith'in bu ifadesinde, kuralların kendilerini hissettirmeden ve yavaş yavaş gelişmiş olduklarını söylediğine dikkat çeker. Yine değindiği bir diğer husus da, kullanımlarıyla kuralların oluşmalarını sağlayan kişilerin amaçladıkları şeyin kuralların ortaya çıkması olmadığıdır. Dili kullanan ilk vahşiler onu kendi ihtiyaçlarını görmesi dışında bir sebeple icat etmiş değildirlere. Otteson'a göre, bu ifadeler bize *Milletlerin Zenginliği*'ndeki “görünmez el” metaforunu hatırlatmaktadır. Bu, insanların öz-çıkara dayalı ekonomik eylemlerinin “görünmez bir el” tarafından toplumun genel refahına katkıda bulunur hale getirildiğini tasvir eden bir metafordur.⁵⁷

Kısaca insanlar, dili başka amaçlara ulaşmak için araç olarak kullanmışlar ve amaçları değiştikçe onu da değiştirmişlerdir. Bunu yaparken de kafalarında daha büyük, planlı bir dil projesi oluşturmamışlardır. Ancak kurallar koyan ya da müdahalede bulunan bir merci olmaması dili bir anarşiye götürmemiş, tersine sonradan kurallarının yazılı hale bile getirilebileceği tam ve gelişmiş dillerin oluşmasını sağlamıştır. Otteson, ihtiyaçlar ve amaçlar doğrultusunda hareket eden insanların karşılıklı bilgi alışverişine dayalı bu ilişki türünün, Smith'in eserlerindeki temel izlek olduğunu belirtmektedir. Aynı şey *The Theory of Moral Sentiments* eserinde ortak ahlak standartlarının ve *Milletlerin Zenginliği*'nde de piyasanın gelişimi üzerine yazdıklarına uygulanabilir niteliktedir.⁵⁸

Otteson'a göre, *Milletlerin Zenginliği* eserinde Smith bize, “özgür bırakıldıkları takdirde zamanla değiş-tokuş yapılan pazaryerlerini yaratacak iktisadi sistemlerin gelişiminin doğal tarihini” anlatmakta ve insanlar, hükümetlerin ya da başka kurumların “müdahalesinden bağımsız olduklarında verimliliğin artma eğiliminde olduğu ve verimliliği daha da ilerletecek değiş-tokuş kurallarının gelişeceğini” söylemektedir.⁵⁹ İnsanları bu pazaryerlerine yönlendiren başlıca dürtü, aslında yaşam koşullarını daha iyi hale getirmekten ibarettir. Zira tek bir kişinin istediği tüm şeyleri üretmeye ilişkin bilgiye sahip olması imkânsızdır. Smith, bu pazaryerlerinde tüm bu ihtiyaç duyulan bilgileri içeren bir aracının geliştirildiğini söyler. Burada bilgisine sahip olmak ve kullanmak zorunda olunan tek aracı, *fiyattır*. Fiyat mekanizması üreticiler ve alıcılar arasındaki karşılıklı bilgi değiş-tokuşunu sağlarlar.⁶⁰

Aynı şey, Otteson'a göre, Smith'in *Theory of Moral Sentiments*'ında yer alan ahlak hakkındaki anlatısı için de geçerlidir. Otteson, burada iktisadi *pazaryeri* kavramının yerini ahlaki olana bıraktığını belirtir. İnsanlar, karşılıklı ilişkilerinde icra ettikleri eylemleri yargılarken, iki şeye dikkat

⁵⁶ Smith, *Languages*, s.211

⁵⁷ Otteson, a.g.e., s.71-72

⁵⁸ A.g.e., s.77

⁵⁹ A.g.e., s.78

⁶⁰ A.y.

ederler: Ya davranışın kendisini ya da o davranışta bulunan kişinin niyetlerini yargırlar. Ancak bir insanın gerçek niyetleri hakkında da, onun eylemini belirleyen tüm koşullar hakkında da tam bir bilgi sahibi olmamız mümkün değildir. Smith burada da sınırlı bilgimizi telafi edecek bir araç geliştirir ve buna “tarafsız gözlemci” ismini verir. Bu sayede böyle durumlarda, tarafsız bir gözlemcinin ne diyebileceğini kendimize sorarak, bir yargı vermemiz mümkün olur. Otteson’a göre, sonuçta varılan karar, aslında bir çeşit kararlar rekabetinin sonucu olarak ortaya çıkar. “Günlük yaşamda ilişkide bulunduğumuz kişilere kendi yargılarımızı iletir, karşılığında onlarınkini duyar ve sonuçta her birimiz yargılarımızı birbirimizden aldığımız bilgilere göre hafif değişikliğe uğratırız”.⁶¹

Kısaca Otteson’ın makalesinde kanıtlamaya çalıştığı şey, Smith’in, temelinde insanın kendi durumunu daha iyileştirme çabasından başka bir şey olamamasına karşın, yine de müdahalesiz, doğal akışı içinde oluşan ve gelişen sistemlerin tüm insani alanlara yaygın olduğu fikrini benimsemiş olduğu iddiasıdır. Seçeneklerin sunulduğu ve insanların ihtiyaçları doğrultusunda belirlenip biçimlenen pazar modeli, diller için de geçerli olmuş ve hatta tarihsel açıdan bakılacak olursa ilk pazaryeri, dillerin gelişiminde ortaya çıkmıştır.

Yine Smith’in dil üzerine görüşleriyle diğer eserleri arasındaki genel bağlantıyı kurma çabası içine giren görece olarak daha yeni bir çalışma için Eric Schliesser’in makalesi örnek verilebilir. Bu makale de, özünde sırtını Smith’in varsayımsal tarih anlatısına dayamaktadır. Schliesser makalesinde, Otteson’inkine göre daha seyrek dokunmuş gibi görünen bir bağın varlığını kanıtlama çabası içine girer. Buna göre, Smith’in dil üzerine olan denemesini, *The Theory of Moral Sentiments* eserinin üçüncü baskısının sonuna ekletmek istemesinin özel bir sebebi olduğu iddia edilir. Schliesser’a göre, burada Smith’in gerçek amacı, ahlaki duygular meselesini doğal tarih bağlamı içinde ele aldığını gösterebilmektir.⁶²

Schliesser, Smith’e, eserlerinde Darwin öncesi erken evrimci görüşlere yakın duran bir düşünür gözüyle bakıyor ve iddiasını da bu görüş üzerinden temellendiriyor. Kısaca özetleyecek olursak, Schliesser öncelikle Smith’in *Moral Sentiments* eserinde, genellikle gözden kaçırılan bir ayırım yaptığını fark etmemiz gerektiğini belirtiyor. Bu ayırım, doğal duygular (natural sentiments) ve kültürel duygular (cultivated sentiments) -ya da Smith’in araştırmasına konu ettiği ismiyle ahlaki duygular (moral sentiments)- ayırımıdır.⁶³ Doğal duygular, insana doğasının dayatmış olduğu ve zihne düşünmek için zaman tanımayan, her an aktif olan eğilimlerdir. Bunlar bireysel olduğu kadar, grup seçilimi açısından, insan toplulukları için de geçerli ve birey ile türün hayatta kalması ve devamlılığını sağlaması için elzem olan içgüdülerdir. Öte yandan, Smith’in hem *Milletlerin Zenginliği*’nde hem de *The Theory of Moral Sentiments*’ta bahsettiği, işbölümünden

⁶¹ A.g.e., s.79

⁶² Eric Schliesser, Reading Adam Smith after Darwin: On the evolution of propensities, institutions, and sentiments, *Journal of Economic Behavior & Organization* 77, 2011, s. 15

⁶³ A.g.e., s.20

sempatiye kadar, geniş bir ikincil eğilimler grubu da söz konusudur. Bunlar, doğal dürtülerden türemiş olan, kültürel ve ahlaki dürtülerdir. Toplumsallığın devamı, dolayısıyla türün bekası için gereklidir ve insan zihninin icat ettiği ve geliştirdiği güdülerdir. Schliesser'e göre, Smith tüm eserlerinde "içgüdüsel ihtiyaçlarımızın, kalıcı türemiş eğilimlere dönüşmesini sağlayan mekanizmaları dikkatlice analiz etmiştir."⁶⁴ Bu açıdan Smith, dil üzerine yazısının hemen başında her ne kadar dilin kökenini insan ihtiyaçlarında temellendiriyorsa da, dilbilgisi kurallarının büyük kısmının, yani dilin gelişiminin kaynağı olarak "analoji ve ses benzerliği sevgisi"nden bahsetmesinin de bilinçli bir tercih olduğu görülebilir. Schliesser'e göre, bu ifadeyi, eğer Smith'in ölümünden sonra basılan *History of Astronomy* isimli daha kapsamlı denemesinde yer alan, insanın dil ve zihin gelişimine ilişkin verdiği bir başka varsayımsal tarih örneği içeren pasajla karşılaştıracak olursak, bu bağlantı daha açık hale gelebilir.

"Zihnin farklı nesnelere arasında keşfedilebilecek benzerlikleri gözlemlemekten zevk aldığı açıktır. Tüm idelerini düzenleyip sistemli hale getirme ve hepsini uygun sınıf ve sınıflandırmalara indirgeme gayreti de zaten böylesi gözlemler aracılığıyla olmaktadır. Normalde birbirinden tamamen farklı olan bir nesnelere çokluğunda ortak olan tek bir niteliği gözlemleyebildiği yerde, o tikel durum, hepsini birbirine bağlaması, onları tek bir ortak sınıfa indirgemesi ve hepsini tek bir genel isim altında toplaması için yeterli olacaktır. ... İşte okullarda *Cins* ve *Tür* olarak adlandırılan bu nesne ve ide sınıflandırmasının ve tüm dillerde onları ifade etmek için kullanılan soyut ve genel isimlerin kaynağı budur."⁶⁵

Schliesser, alıntının hemen başındaki "zihnin farklı nesnelere arasında keşfedilebilecek benzerlikleri gözlemlemekten zevk aldığı" ifadesiyle aslında dilin büyük kısmıyla, ihtiyaca ve doğrudan hayatta kalma dürtüsüne bağlı olmayan, ikincil ya da türemiş olan bir eğilim olduğuna vurgu yapıldığını düşünmektedir. Dolayısıyla, Smith sadece ahlaki duyguların değil aslında tüm medeni yaşamın temelini oluşturan dilin de doğal olmayan, diğer deyişle kültürel bir seçim sürecine tabii olduğunu göstermeye çalışmıştır. Dil üzerine olan yazısının 3. baskısından itibaren *The Theory of Moral Sentiments* kitabına eklenmesini istemesinin altında yatan sebep de budur.

5. Sonuç

Adam Smith'in dil üzerine görüşlerinin daha yaygın şekilde bilinen diğer eserleriyle bağlantısını kurma çabalarının tatmin edici olup olmadığı bir yana bırakılacak olsa bile, bu çabaların Adam Smith'in felsefesi hakkında yeni perspektifler yaratma konusunda belirli bir potansiyel taşıdıkları inkâr edilemez. Smith'in yaşamı boyunca insan ve insan eylemlerinin yarattığı

⁶⁴ A.g.e., s.19

⁶⁵ Akt. Schliesser, a.g.e., s.18

hemen her alanı kapsayan çalışmalar yaptığı, çok yönlü bir düşünür olduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak tüm çalışmalarını aynı derecede olgun eserlere dönüştürememiş olduğu da açıktır. Yine bu, yapmış olduğu tüm çalışmaların Smith'in zihninde bir şekilde birbirleriyle bağlantılı olmadığını göstermez. Bu yüzden Smith'in dil üzerine makalesini, yaşadığı çağın ruhunu yansıtan ilgilerin bir göstergesi olması dışında, diğer eserlerinde de görülen sistematik bir bütünün parçası olarak kurgulamış olması da muhtemeldir. Bu denemenin yaşadığı dönemde yayımlanmasını özel olarak istemesi de, bu çıkarımımızı haklı kılar nitelikte görülebilir. Ayrıca, bu tam olarak bilinmeyen bağlantının yeniden inşasını gerçekleştirmek üzere yapılan yorumlar, Smith üzerine yapılan akademik çalışmaları canlı tutan unsurların başında gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Berry, Christopher J., Adam Smith's Considerations on Language, *Journal of History of Ideas*, Vol. 35, No. 1, 1974, s.130-138.
- Bonar, James, *A Catalogue of the library of Adam Smith*, Ed. ve Giriş Yazısı ile birlikte, London: Macmillan and Co. , 1894
- Bryce, J. C., Introduction; *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, ed. J. C. Bryce, A. S. Skinner, Indianapolis: Liberty Fund, 1985 içinde, s.1-37.
- Clark, Robert Thomas, *Herder, His Life and Thought*, London: University of London Press, 1969, 2bs.
- Court, Franklin E., "Adam Smith and the Teaching of English Literature", *History of Education Quarterly*, Vol. 25, No. 3, 1985, s.325-340.
- Dascal, Mario, Adam Smith's Theory of Language; *The Cambridge Companion of Adam Smith*, ed. Knud Haakonssen, New York: Cambridge University Press, 2006 içinde, s.77-111.
- Formigari, Lia, Language and Society in The Late Eighteenth Century, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 35, No.2, 1974, s.275-292.
- Locke, John, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme I-II. Kitap*, Çev: Meral Delikara Topçu, İstanbul: Öteki Yayınları, Ocak 2007, 3.bs.
- Otteson, James, Adam Smith's First Market: The Development of Language, *History of Philosophy Quarterly*, Vol.19, No.1, 2002, pp.65-86.
- Rousseau, Jean-Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev. R. Nuri İleri, İstanbul: Say Yayınları, 2010, 11.bs.
- Schliesser, Eric, Reading Adam Smith after Darwin: On the evolution of propensities, institutions, and sentiments, *Journal of Economic Behavior & Organization* 77, 2011, s. 14-22.
- Sher, Richard B., Early Editions of Adam Smith's Books in Britain and Ireland 1759-1804; *A Critical Bibliography of Adam Smith*, ed. Kite Tribe, Mizuta Hiroshi, London: Pickering&Chatto, 2002 içinde, s.13-26
- Smith, Adam, Considerations Concerning The First Formation of Languages and The Different Genius of Original and Compounded Languages; Adam Smith, *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, ed. J. C. Bryce, A. S. Skinner, Liberty Fund, 1985 içinde, s.201-226.
- Smith, Adam, *Essays on Philosophical Subjects*, ed. W. P. D. Wigthman, J. C. Bryce, Liberty Fund, 1982
- Smith, Adam, *The Correspondence of Adam Smith*, ed. E.C. Mossner, I. S. Ross, Liberty Fund, 1987
- Steward, Dugald, An Account of the Life and Writings of Adam Smith; *Essays on Philosophical Subjects*, ed. W. P. D. Wigthman, J. C. Bryce, Liberty Fund, 1982, s.269-351.